

Az osztrák Trianon

A saint-germaini békeszerződés

Az I. világháború után létrejött önálló osztrák állam első (és utolsó) napjainak vizsgálatát több tényező nehezíti.¹ Nem csupán arról van szó, hogy egyes források szerint 1918. november 12-én, a köztársaság kikiáltásának napján napos őszi idő volt,² mások szerint esős, esernyőigényes volt az időjárás.³ A bizonytalanságot fokozza, hogy – mint 2009-ben, a saint-germaini békeszerződés aláírásának 90. évfordulóján kiderült – nincs meg az eredeti, Ausztriában kiállításra szánt francia nyelvű szöveg (gyaníthatóan Párizs német megszállásakor a németek magukkal vitték, és egy berlini bombatámadásnál odavesztett).⁴ Ráadásul az első osztrák köztársaság (1918–1933/34), illetve az azt megbuktató hivatásrendi szövetségi állam (1933/34–1938) végórának értékelésekor is egyesek a *Heldenplatz* negyedmillió (?) tomboló osztrákjára helyezik a hangsúlyt, mások a távol maradt tömegekre, a Gestapo „vendégszeretétét” élvezőkre, illetve arra hívják fel a figyelmet, hogy egy „ártatlan focimeccsen”,⁵ például a brazil *Maracanã* stadionban is elfér (majdnem) ennyi ember.⁶

A kisállamiság kényszerű elfogadása

Ausztria két világháború közötti történetében az Anschluss kérdése folyamatosan napirenden volt. 1918–1919 szocialista Anschluss-eufóriájának a békeszerződés, az osztrák szövetségi tartományok ezt követő Anschluss-mozgalmának a genfi jegyzőkönyvek aláírása vetett véget. 1925-től számos területen folyt egy fokoza-

1 A tanulmány az MTA Történettudományi Intézete, a Budapesti Európa Intézet, az MTA Társadalomkutatási Központ Európa-történeti Munkacsoportja és a História szerkesztősége által rendezett, „A versailles-i békerendszer, 1919–1938” című nemzetközi tudományos konferencián, 2010. május 28-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

2 Drimmel, 1985. 177.

3 Annyi biztos, hogy 1918. november 12. egy keddi nap volt. Leidinger–Moritz, 2008. 11.

4 Vertrag von St. Germain verschwunden. <http://wiev1.orf.at/stories/321225/> / A hozzáférés ideje: 2013 januárja.

5 Habsburg Ottó hivatkozott erre, amikor a náci bevonulás 70. évfordulóján úgy fogalmazott, hogy „minden nagy rumlinál” összegyűlik ennyi ember, olyanok, akik báméskodnak, vagy tapsolni akarnak. http://www.nzz.ch/nachrichten/international/otto_von_habsburg_sorgt_fuer_eklat_in_wien_1.687577.html. A hozzáférés ideje: 2013 januárja.

6 1944 februárjában egymillió ember köszöntötte a Champs-Élysées-n Pétain marsallt. Augusztusban De Gaulle-t ugyanannyian... Haas, 1992. 52–53.

tos gyakorlati összehangolódási folyamat, az úgynevezett „lopakodó *anschluss*”. A német–osztrák vámuniós terv (1931) és az osztrák nácik elvetélt puccskísérlete (1934. július 25.) után az 1936. július 11-i német–osztrák egyezményrel és Kurt Schuschnigg kancellár berchtesgadeni pokoljárásával (1938. február 12.) jellemezhető evolúciós megoldás az államot belülről felőrölve eredményezte Ausztria „hazatérését a birodalomba”.

A másik értelmezés azt hangsúlyozza,⁷ hogy az önmagát életképtelennek tartó⁸ Ausztria saját Trianonját elszenvedve eljut az önálló állam elfogadásáig, valamint az osztrák eszme feltámasztásával Közép-Európa ismételt gazdasági integrációjának és a jövő föderatív Európája távlati megteremtésének vállalásáig. Bár a IV. (osztrák trónon I.) Károly által megálmodott Nagyausztriai Egyesült Államok irreális és visszhang nélküli elképzelés maradt, az *anschluss* mellett a dunai konföderáció vagy önállóság, a köztársaság vagy monarchia, az osztrákság és a német-ség, a független köztársaság (a hangsúly az összetétel mindkét tagjára vonatkozik) mint francia importáru problematikája végigkísérte az első köztársaság történetét. Az 1920-as években Ignaz Seipel „Új osztrákság” víziója, az osztrák nemzeti öntudat fejlődését elősegítő *Osztrák Akció* (1927), illetve Anton Wildgans: *Rede über Österreich* című beszéde (1930) egyaránt az önálló, hazafias öntudatú német-osztrák államiság igenlését hirdette. Engelbert Dollfuss kancellár (1932–1934) már az „életképes”, a német kultúrterület és más nemzetek között közvetítő Ausztriát propagálta, de csupán egy „operettszerűen eljátszott Ausztria-patriotizmusra”⁹ és egy Hitler ellenében megszervezett konzervatív-katolikus-autoriter fordulatra futotta az erejéből. Ebben a „slamposággal enyhített”¹⁰ hivatásrendi államban „a legtöbb hazafi nem volt demokrata, és a legtöbb demokrata nem volt hazafi”.¹¹ Az ország nagyhatalmi feláldozása végül szükségszerűen vezetett az *anschluss*hoz. A tanulmány a második értelmezés első fejezetét, a Monarchia felbomlásának osztrák recepcióját állítja középpontba.

Az I. világháborút lezáró békekonferencia tanácskozások, intrikák, levélváltások, szakvélemények, propagandaanyagok, diplomáciai intervenciók és katonai összecsapások hallatlanul komplex hálójában vergődve próbálta rendezni az osztrákkérdést – ugyanakkor nem a nemzetiségek félrevezető információi alapján dolgozott, hanem a jogos igények és politikai követelések közötti egyensúlyt kívánta megtalálni. A Monarchiát sújtó büntetés sokkal szigorúbb volt annál, mint amelyet Németországra mértek, a *Reich* fennmaradt, a Monarchiát – *Austriam esse delendam* – feldarabolták. A békeszerződés területi rendelkezéseinek vizsgálata alapján azt is kijelenthetjük, hogy Ausztria többet (vagy legalább ugyanannyit)

7 Erről részletesen: Fiziker, 2011/a.

8 A kifejezés Victor Adler-től, az osztrák szociáldemokrácia nagy öregjétől származik. Szintén ő vetette fel először az *anschluss* lehetőségét. Kerekes, 1966. 9. Ez az alpesi ország a magyar tej és gabona, a horvát sertések, a morva és sziléziai szén, illetve a Trieszten keresztül érkező tengerentúli javak, meg a cseh sör elvesztésével tényleg életképtelennek tűnt. Andics, 1968. 15.

9 Menasse, 2008. 36.

10 Meysels, 2000. 78.

11 Idézi Lendvai, 2007. 29.

veszített Saint-Germainben, mint Magyarország Trianonban: az Osztrák Császársághoz tartozó területek és népesség több mint háromnegyedét, a németlakta térségek egyharmadát (a szétesés pillanatában mintegy 120 ezer km²-nyi területből 40 ezer km²-t). Bár ez az interpretáció csak akkor állja meg a helyét, ha a német többségű cseh és morva területekkel kapcsolatos igényeket is ideszámítjuk. Georges Clemenceau karthágói békéje¹² azt eredményezte, hogy Ausztria lakossága 6,5 millió főre csökkent, 84 ezer km²-re zsugorodott területe a Monarchia volt területének 22%-át tette ki, ahol a nemzeti jövedelem 30%-át állították elő.¹³

Legnehezebben azt vette tudomásul az új állam, hogy megszűnt egy többnemzetiségű birodalom központjának lenni, és a „*régi birodalom háziúri lakásából a köztársaság szoba-konyha-dolgozószobás lakásába kellett költözni*”.¹⁴ Ausztria hosszú ideig nem tudott megbékélni az új közép-európai renddel. Bibó István szerint a német egységből való kiszorulásra az osztrák németiség válasza „*lagymatag, meggyőződés nélküli, egyik napról a másikra élő politikai gyakorlat (fortwursteln)*” volt, és ez a „*szkizofrén állapot*” folytatódott 1918 után is, amikor a nemzetek feletti birodalmi patriotizmus tartóoszlopai leomlottak, eltűnt a Habsburg-dinasztia, és a többnemzetiségű dunai monarchia is a történelem sülyesztőjébe került.¹⁵

Ausztria hosszú ideig minden szenvedéséért a győztes ellenség hatalomvágyát tette felelőssé. Még 1959-ben is „*a bosszúvágy, a tudatlanság, a korlátozottság és az aljas mohóság*” művének nevezték a békeszerződést, és csak az 1960-as években kezdődött meg a tényszerű, az előítéletektől szabadulni kívánó kutatás. Az első alapos monográfiát a békeszerződésről 1966-ban Karl Stadler írta,¹⁶ aztán Salzburgban indultak kutatások. 1969-ben Gerald Stourzh már az osztrák függetlenség egyik tartóoszlopaként mutatta be Saint-Germaint. A 60. évfordulót tudományos konferenciával ünnepelte Ausztria (bár az előadások anyagát valamiért csak 10 évvel később publikálták). A kérdéssel kapcsolatos forrásokat még messze nem merítették ki, ráadásul főleg a vezető államférfiak anyagaira koncentrált a kutatás, a bécsi archívumok iratait pedig a II. világháború után sokáig nem rendezték össze.¹⁷

12 Keynes, 1920. 41.

13 Ausztriának is megvolt tehát a saját Trianonja, de a történeti munkákban a veszteségek konkrét adataival nem találkozunk. A szomszédban a múltat nagyrészt „békévé (és remek bevételi forrássá) oldotta az emlékezés”. Ezzel kapcsolatban Rainhard Fendrich ismert osztrák popénekes *I am from Austria* című dalának nyitó sorait érdemes idézni: „*Dei' hohe Zeit ist lang vorüber und auch die Höll' hast hinter dir, / vom Ruhm und Glanz ist wenig über, / sag' mir wer zieht noch den Hut vor dir, / ausser mir.*” Azaz: „*Rég a múlté már a fénykorod és a poklot is feledeled, / Dicső hírnév alig a jussod, / tisztelve, mondd, ki ejti velem/ még neved.*” Idekívánkozik az EAV nevű, sikeres osztrák popzenekar *Wo ist der Kaiser? (Hol a császár?)* című, a valcert és a csárdást „hiányoló” dalának részlete is: „*Um das Image aufzuwerten, / meinen Managementesperten, / muss der Kaiser wieder her, / weil da simma wieder wer!*” Azaz: *Értékes imázshoz megint / menedzsmet-szakértők szerint / császár szükségeltetik, / s újra leszünk valakik!* (A szerző fordításai.)

14 Drimmel, 1985. 154.

15 Bibó, 1986. 456. Ld. az *Az osztrák köztársaság zsákutcája* című alfejezet: Bibó, 1986. 295–603.

16 Stadler, 1966. Németül: Stadler, 1968. Megemlítené még: Kleinwächter, 1964.

17 Fellner, 1994. 283–285.

Részben még ma is az elveszett területek határozzák meg, vagy legalábbis alakítják-árnyalják a közbeszédet.¹⁸ A szabadságpárti Martin Graf, az osztrák nemzetgyűlés harmadik elnöke, azaz a hivatalos Ausztria egyik legfontosabb tisztségviselője 2009 nyarán a népek önrendelkezési jogára hivatkozva népszavazást követelt a „jelenleg” olasz területen található Dél-Tirol számára.¹⁹ Sok osztrák szemében a „Civitas fidelissima” pedig továbbra is csupán egy „Civitas schwindelissima”.²⁰ Graf kijelentését a kormányzó szocialista-néppárti koalíció képviselői határozottan elutasították és felelőtlennek minősítették, és Sopron státuszát sem vonta kétségbe egyetlen komoly kormányzati-politikai tényező Ausztriában.²¹

Útkeresés

Az ismert toposzok szerint az osztrákok életképtelen államát életre ítélték, köztársaságiak nélkül kellett köztársaságot építenie, ráadásul meg kellett tanulnia német helyett német nyelvű osztrákként, majd osztrákként viselkedni – mindezt a *Hin und Her-Renner*ből *Anschluss-Rennerré* avanzsált (azaz az összeomlás napjainak káoszában segítségért ide-oda rohangáló, majd a slágerré vált anschluss szekerére időben felkapaszkodó) Karl Renner, az első szövetségi kancellár irányításával.²² Ebben a helyzetben Ausztria előtt három út kínálkozott: a dunai föderáció (ezt a békeszerződés 222. cikkelye is indirekt módon preferálta),²³ az anchluss és az önállóság.²⁴

Renner az anchluss utáni napokban úgy nyilatkozott: már 1918 őszének napjaiban felmerült az az alternatíva, hogy az osztrákkérdés esetleges nagynémet megoldása mellett tárgyalásokat kellene kezdeni a szabaddá vált dunai népekkel a kapcsolatok megújításáról (október–november folyamán folyamatosan egyeztettek az utódállamokkal), de akkoriban csupa elutasító választ kaptak a felvetésre. Másodszor, az úgynevezett dunai térségi politika elgondolását a nagyhatalmak vetették fel, és azt különböző integrációs tervekben hozták nyilvánosságra. Ausztria gazdasági nehézségei és külpolitikai izoláltsága miatt természetesen érdeklődéssel fogadott minden hasonló javaslatot. Azonban majdnem húsz éven keresztül csak játszottak ezzel a gondolattal – anélkül hogy akár egyetlen pozitív lépést tettek volna a megvalósítás irányába. Végül a „nevetséges legitimista intrikák”²⁵ olyannyira

18 Ehhez ld.: Ermacora, 1989.

19 <http://diepresse.com/home/politik/aussenpolitik/497999/Graf-fordert-Volksabstimmung-zur-Rueckkehr-Suedtirols>- A hozzáférés ideje: 2013 januárja.

20 Mollay, 1992. 105.

21 Vö.: Gecsényi, 2012.

22 Ezért mondta később Schuschnigg kancellár, hogy „a döntés 1938. március 11-éről a valóságban már 1918 novemberében megszületett”. Brook-Shepherd, 1991. 349–350.

23 Goldinger-Binder, 1992. 78. A békeszerződés Ausztriának, Magyarországnak és Csehszlovákiának megengedte volna, hogy öt éven át kedvezményes vámok formájában fenntartsák szoros gazdasági kapcsolataikat.

24 Ehhez társult még a későbbiek során a kisantant felé történő nyitás és az olasz–magyar–osztrák együttműködés. Suppan, 1995. 173.

25 A legitimisták dunai konföderációs elképzeléseiről: Fiziker, 2005; Fiziker, 2010.

abszurdá tették a kérdést, hogy még a dunai térségi politika legodaadóbb hívei is kénytelenek voltak hátat fordítani ennek az alternatívának.²⁶

Azt szokás mondani, hogy Ausztria a világtörténelem első országa, mely polgárai többségének egyértelmű akarata ellenére lett szuverén állam. Az osztrák-kérdés háttérében Németország, illetve az 52 évvel korábban (Königgrätz után) megszakított egység visszaállítása húzódott meg.

Karl Renner 1945-ben azzal indokolta 1918-as politikáját, hogy Ausztria akkori gazdasági helyzetéből, az éhségtől és a munkanélküliségtől való félelemből az egyetlen lehetséges kiutat az Ausztriát egy nagy gazdasági térség részévé avató Anschluss nyújtotta.²⁷ Az 1918. október 31-én született szociáldemokrata párthatározat is azzal a kényszerhelyzettel magyarázta az Anschluss igényét, hogy a magára maradt és gazdaságilag életképtelen állam többi nemzete el kíván szakadni, és német területek kerülnek szláv megszállás alá.²⁸ Tehát az Anschluss egyfajta szükségmegoldás volt,²⁹ november elejéig még mindig csak a második lehetőség a dunai népekkel történő együttműködés mögött.

1918. november 12-én az új osztrák állam megerősítette a Németországhoz való csatlakozás igényét.³⁰ Ilyen módon „*már az első mondatával, amit egyáltalán kimondott, rögtön öngyilkosságot követett el*”.³¹ Döntés született arról is, hogy egy Ludo Moritz Hartmann nevű történészt, az 1848-as frankfurti nemzetgyűlés egyik képviselőjének fiát küldik követként Berlinbe. 1918. december 21-én közös német-osztrák jegyzék tájékoztatta a győztes hatalmak képviselőit arról, hogy a nemzetek önrendelkezési joga alapján nem lehet megtagadni a két országtól az egyetlen járható utat, az egyesülést. 1919. március 2-án titkos német-osztrák jegyzőkönyvet írtak alá az Anschluss mielőbbi tető alá hozásáról.³² Ennek ellenére az Anschluss illúziója már 1919 tavaszán elbukott, hiszen még a német kormány részéről sem volt egyöntetű a fogadtatása. 1919. április 16-án Thomas Cunninghame angol ezredes, a bécsi brit katonai misszió vezetője közölte az osztrák kormány összekötőtisztjével, hogy Ausztria csak az Anschlussról történő lemondás esetén számíthat kedvező békefeltételekre. Majd május 3-án, illetve 7-én hivatalos jegyzékben ragaszkodott az antant Ausztria függetlenségének fenntartásához.

Az Államtanács (*Staatsrat*) még október 30-án sem döntött a köztársaságról, az eseményeket döntően befolyásolta II. Vilmos és a császárság bukása Németországban (a szociáldemokraták még aznap táviratban jelezték a németeknek, hogy részt kívánnak venni a német nép jövőendő állami berendezkedését meghatározó

26 NWT, 1938. ápr. 3. Renner egyébként a század elején még hitt a nemzetek feletti államalakulat szükségességében. „Fekete-sárga internacionalizmus” a Habsburgok jogára alatt tervezte a nemzetek egyesítését. Stehler, 2004. 349.

27 Steininger, 1997. 102.

28 Jochum, 1983. 11.

29 Kerekes, 1979. 22. Ebből a szempontból tehát másodlagos, hogy Ausztria a „vörös” Németországhoz kívánt csatlakozni.

30 Steininger, 1997. 100.

31 Erwin Riegelt idézi: Lendvai, 2007. 27.

32 A berlini jegyzőkönyv szövegét idézi: Schausberger, 1986. 94.

alkotmányozó nemzetgyűlési választásokon), illetve Károly november 11-én kelt, úgynevezett eckartsau-i levele (mely a belső béke szükségességét is kiemelte).³³

Kétségtelen tény, hogy a keresztényszociálisok konzervatív szárnyának az első köztársaság végéig nem jött létre megfelelő kötődése a köztársaság államformájához. A keresztényszociálisok az ideiglenes nemzetgyűlés első ülésén még a monarchikus államforma fennmaradása mellett voltak. Bár végül egységesen szavaztak november 12-én, de csupán azzal az indoklással, hogy „ne zavarják meg ebben a történelmi pillanatban az egységet”.³⁴ 1918 decemberében született pártprogramjuk nem is említette az Anschluss, sőt az 1919. májusi Anschluss-párti nagygyűléseken sem képviseltették magukat a Bécsen kívüli lakosság többségét képviselő keresztényszociálisok. A békeszerződés aláírása után azonban már azt tartalmazta 1920-as választási felhívásuk, hogy „várják az órát, amikor az ország visszakapja a nemzeti önrendelkezés szabadságát, és lehetővé válik az összefogás a birodalmi testvérekkel”.³⁵ Monarchista és republikánus szárnyuk még 1921-ben, Károly volt császár első visszatérési kísérletének napjaiban is harcolt egymással. A képviselőklubban lefolyt szavazás eredménye 60:20 lett a köztársaság javára.³⁶

Az Államtanácsban november 12-én csak egyetlen keresztényszociális képviselő, Wilhelm Miklas szavazott az Anschluss ellen, illetve volt az államformáról szóló népszavazás kiírása mellett.³⁷ A későbbi szövetségi elnök abban is jelentős szerepet játszott, hogy az új állami zászlóhoz a Babenberg-dinasztia állami színeit, a piros-fehér-piros választották,³⁸ illetve 1923-ban ő javasolta a bécsi érseknek, hogy kezdeményezzék Habsburg Károly boldoggá avatását. (Az első köztársaság végóráiban Miklas az osztrák állami ellenállás szimbolikus alakjaként küzdött az Anschluss ellen.) A keresztényszociálisok nem szavazták meg egységesen a Habsburgokat kiutasító és vagyonukat elkobzó törvényt sem, voltak, akik tudatosan távol maradtak a szavazástól.³⁹

A monarchiából köztársaságba való átmenet nehézségeit és a „boldog békeidők” utáni kilátástalannak tűnő jövő miatti aggodalmakat jelzi, hogy az 1920-as évek elején Joseph Haydn „Gott erhalté”-jének, az osztrák császári himnusznek új strófája született, amely immár az állam új irányítóit, Rennert és Karl Seitz ideiglenes államfőt és Bécs későbbi sikeres polgármesterét ajánlotta a Mindenható figyelmébe, de – a biztonság kedvéért – Károlyról sem feledkezett meg.⁴⁰

33 A Habsburgok kiűzésének egyik oka az volt – amellet, hogy Károly nyíltan restaurációra tört a feldkirchi nyilatkozatával –, hogy talán ilyen módon sikerül jobb békefeltételeket elérni.

34 Miklas nyilatkozott így pártja nevében. Andics, 1968. 27.

35 Goldinger-Binder, 1992. 77.

36 Hannak, 1966. 68–71.

37 A köztársaság ellen szavazott még Athanas von Guggenberg és Karl Prisching keresztényszociális képviselő. Andics, 1968. 25–26.

38 Ugyanakkor az osztrák címer Karl Renner javaslatára fekete, vörös és arany színeket kapott, így a címer színszimbolikájában máig megmaradt az Anschlusra vonatkozó osztrák vágyakozás. Érdekes módon sem ez, sem az ősi mültra utaló zászló nem zavarta a béketárgyaláson a nagyhatalmakat, csak az állam önmaga által választott nevét utasították el. Menasse, 2008. 37.

39 Rennhofer, 1978. 181.

40 Bocca, 1961. 92.

Ignaz Seipel, a teológus kancellár már 1918 decemberében úgy vélte, hogy „a régi Ausztria semmi esetre sem halott”,⁴¹ „a dunai konföderáció bizonyosan el fog jönni, és meg fogja azt újítani”.⁴² A prelátus 1922. május 31-én, első kormánynyilatkozatában nyilvánvalóvá tette, hogy a dunai monarchia föderatív és demokratikus megújításának híve, ehelyett azonban csak a monarchia „fájdalmas haláltusáját” nézhette végig. Seipel elméleti-távlati síkon továbbra is a monarchista államformában, egy keresztény birodalomban vélte megtalálni az európai béke, az egység, a rend és az együttműködés biztosítékát. Ugyanakkor mivel a panaszkodásra hajlamos és a külföldtől segítséget váró osztrák népnek nem segíthet semmilyen „*deus ex machina*”, teljességgel értelmetlen volna most „*az adott államjogi viszonyok közepette*” az erőket nem összefogni, hanem egy külső változástól, a monarchia visszatértétől várni a megváltást. A köztársaság, „*azaz a nép érdekében a köztársaságban végzendő munka*” mellett tett hitet,⁴³ tehát az ország érdekét, a gazdaság szanalását egyértelműen elébe helyezte személyes belső meggyőződésének. „*Primum vivere, deinde philosophari*”⁴⁴ – vallotta (Rennerrel egyetértésben, bár a filozofálás végső konklúziója más volt a két meghatározó államférfi esetében). Ráadásul a szokásos osztrák axióma, a „*quieta non movere*” tőle sem állt távol. Azaz nem kell túlzottan bolygatni a dolgokat, ha azok már megtörténtek, hanem meg kell próbálni a lehető legtöbbet kihozni a helyzetből. Összességében mind a szociáldemokraták, mind a keresztényszociálisok a köztársaságtól és az anschlussától várták a kilátástalannak tűnő helyzet érdemi javulását.

Az osztrák békedelegáció stratégiája és tevékenysége

A bécsi kormány tudomásul vette a soknemzetiségű Ausztria felbomlását, ugyanakkor ragaszkodott az osztrák-német tartományokhoz.⁴⁵ Azaz nem csupán a Német Köztársasághoz való csatlakozás szándékát rögzítette 1918. november 12-én,⁴⁶ hanem a Monarchia minden német nyelvű területét egyesíteni kívánta.⁴⁷ Erről az Ideiglenes Nemzetgyűlés már október 29-én táviratban tájékoztatta Woodrow Wilson amerikai elnököt, majd november 22-én nyilatkozatban erősítették meg ezt az igényt, rögzítve Ausztria államterületének kiterjedését. Karintia és Stájerország egyes részein, Dél-Tirolban, továbbá Csehország, Morvaország és Szilézia német nyelvű területein – bár az ottaniak Renner kifejezett kérésére kinyilvánították a köztársaság iránti lojalitásukat és ünnepélyes belépési nyilatkozatot tettek,⁴⁸ külön

41 Russ, 1991. 42.

42 Kriechbaumer, 1988. 23.

43 Wagner, Fr., 1956. 102–103.

44 Kindermann, 1999. 214.

45 Sőt az ideiglenes nemzetgyűlés első határozata szerint a „német-osztrák állam minden olyan terület annexiójának ellenszegül, amely német parasztok, munkások és polgárok által lakott...” Jochum, 1983. 8.

46 Drimmel, 1985. 154.

47 A német szó eredetileg elsősorban a határookra utalt. Az 1910. évi népszámláláson Ferenc József „lakástulajdonos” beszélt nyelvként a németet adta meg. Andics, 1968. 13.

48 Benedikt, 1954. 45.

tartományokat hoztak létre – nem kerülhetett sor választásokra. 3,5 millió német parlamenti képviselőt nélkül maradt egy Elzász-Lotaringiánál kétszer nagyobb területen. Hiába hivatkoztak a kor trendjének megfelelően az önrendelkezési jogra, maga Wilson is alapvetően az „érintett népek érdekének” figyelembevételéről beszélt, és a hagyományos adminisztratív határok megtartása mellett (Ausztria–Csehszlovákia) gazdasági és közlekedéspolitikai megfontolásokon alapuló (Klagenfurti-medence), illetve stratégiai-politikai követeléseket is kielégítő változtatásoktól (Brenner) sem zárkózott el.

Az osztrák jogfelfogás⁴⁹ – a szövetségeseknek az osztrák vezetésű ciszlajtán területeket az új Ausztriával jogfolytonosnak tartó álláspontjával szemben – tagadta (különösen külpolitikai téren) Ausztria és az egykori birodalom jogfolytonosságát. Eszerint az új állam a többi utódállamhoz hasonlóan jött létre (*diszmembráció* útján), nem egyedüli jogörököse a november 12-én megszűnt Ausztriának, hanem annak német nyelvű lakosait tömörítő államalakulat, nem állt senkivel hadiállapotban, és így békeszerződést sem lehet kötni vele. (Ezért kellett a régi kormányzatnak megkötnie a fegyverszünetet, bár kettős hatalom volt az országban: Heinrich Lammasch császári kormánya mellett a húsztagú Államtanács ragadta magához a tényleges hatalmat. A fegyverszünet előírásait az Államtanács is magára nézve kötelezőnek ismerte el.)

Az ideiglenes nemzetgyűlés már október 21-én – párhuzamosan az önálló német-osztrák állam (az államforma rögzítése nélkül) létrejöttének, illetve a más nemzetekkel kialakítandó külkapcsolatok szabad megállapodások útján történő rendezésének deklarálásával⁵⁰ (tulajdonképpen IV. Károly október 16-i kiáltványának szellemében) – felállított egy bizottságot a béketárgyalások előkészítésére. Majd november 26-án jött létre Otto Bauer javaslatára és Franz Klein irányításával a *Vorbereitungsdienst für Friedensverhandlungen* (a Béketárgyalásokat Előkészítő Szolgálat) nevű szervezet.⁵¹

Az osztrák álláspont szerint Német-Ausztria államszerződésben kívánja megszerezni a nyugati államok általi elismerést, és rendezni a háborús károk és felelősség rá eső részét. Kétségtelen, hogy a november 12-i proklamáció elmulasztotta aláhúzni a diszkontinuitás kérdését, ugyanakkor a személyek, például a külügyminisztérium apparátusa és az épületek, a hirtelen német-osztrákká vált követségek, minisztériumok és központi hivatalok kontinuitása cáfolta ezt az álláspontot. Nehéz volt úgy érvelni, hogy a gazdasági kérdésekben tagadták a kötelezettségeket, de kulturális-szellemi és intézményi ügyekben a Habsburg Birodalom örököséként tiltakoztak bizonyos területek elcsatolása miatt.⁵² Ugyanakkor azt is kijelentették, amennyiben a Monarchia fennmaradó vagyona közös örökség, és likvidálása is közösen történik, a kötelezettségek és adósságok szétosztásánál ugyanígy kell eljárni.

49 Kidolgozója többek között Hans Kelsen jogtudós volt, aki az 1920. évi, 1929-ben módosított alkotmány születésénél is bábáskodott.

50 Andics, 1968. 9.

51 Fellner, 1994. 287.

52 Goldinger-Binder, 1992. 44.

A Karl Renner kancellár által vezetett osztrák béke delegációt (mintegy negyven főt) hat hónappal a fegyverszünet aláírása után hívták meg – így is, mint kiderült, túl korán – Saint-Germain-en-Laye-ba. Egy helyi prefektus fogadta őket, és a békefeltételek átnyújtásakor macskaasztalnál ültették le a drótkerítés mögött elszállásolt osztrákokat.⁵³ Clemenceau már az elején egy kézlegyintéssel kijavította a tolmácsot, aki a Német-Osztrák Köztársaság meghatalmazottjaiként említette az osztrák béke delegációt.⁵⁴ A terminológiai következetlenség megmaradt a békeszerződés szövegében is (az Ausztria–Magyarország megnevezés például továbbra is jellemző volt a párizsi iratokban), és többször késlekedést okozott. Az Ausztria név egyébiránt sokkal inkább implikálta az állam jogigényét a Habsburg Birodalom egyéb területeire.⁵⁵ A béke diktátumjellege ellen szólt az az érv, hogy írásban jóval alaposabban és precízebben megfogalmazott érvekkel lehetett és tudtak is reagálni az osztrák tárgyalók.

Gyakran az osztrákok szemére szokták vetni, hogy slamposak, „*későn és akkor is csak félig-meddig*”⁵⁶ fognak hozzá dolgaik rendezéséhez. Ez az álláspont a béke delegáció stratégiájának és tevékenységének vizsgálatakor nehezen tartható. Az ausztriai német küldöttség jól felkészült tagjai között elismert jogászok (az Anschluss-párti Franz Klein volt igazságügyi miniszter, Heinrich Lammasch, a pacifista egykori miniszterelnök) és jó nyugati kapcsolatokkal rendelkező katonák is voltak (többek között Rudolf Slatin-Pascha tábornok, vele személyesen is tárgyaltak a hadifogolyügyekkel foglalkozó bizottság tagjai); sőt cseh–morva területekről is érkeztek delegátusok.⁵⁷

A delegáció számára készült instrukciók között szerepelt, hogy nem cél-szerű a birodalmi német delegáció magatartását követni, nem kell provokálni a nagyhatalmakat és a németekhez hasonló hangot megütni, hanem el kell fogadni és minden alkalommal nyomatékosan hangsúlyozni: Ausztria tisztában van azzal, hogy legyőzték, és semmit sem tehet a győztesek, az ellenfél akaratával, várható békediktátumával szemben.⁵⁸ A június 2-án átadott békefeltételekre reagálva Renner emellett úgy fogalmazott, hogy a november 12-én megszűnt Monarchia területe és lakossága összességében viseli a felelősséget a hatalom birtokosai által rájuk kényszerített háború következményeiért. Tehát – ahogy már az instrukciók között is szerepelt – nem tagadta a Monarchia háborús felelősségét.⁵⁹

53 Drimmel, 1985. 236.

54 Andics, 1968. 62.

55 Fellner, 1994. 291. Felmerült még az Ostalpenbund, a Bergländerbund és a Südstdeutschland (!) elnevezés is. Az Österreich szó korábbi formája, az *Ostarrîchi* már egy 996. évi oklevélben szerepelt.

56 Ez volt a vélemény Károly októberi kiáltványáról is. Pohl–Vocelka, 1995. 475–476.

57 Tehát olyan delegátusok is helyet kaptak az osztrák békeküldöttségben, akik az újonnan létrejött Csehszlovák Köztársaság lakosságának egy részét is képviselni kívánták.

58 Idézi Fellner, 1994. 282. Ráadásul május elején, az osztrák békeküldöttség kiutazása előtt ismertté váltak a német békefeltételek, Renner már ekkor nem tárgyalásokról, hanem „Canossa-járásról” beszélt a nemzetgyűlésben. Goldinger–Binder, 1992. 42. Franz Klein határozott Anschluss-pártisága miatt nem lett a delegáció vezetője.

59 Fellner, 1994. 294–295. Ezzel kapcsolatban arra is hivatkoztak, hogy az akkori külpolitika irányítása nem osztrák, hanem magyar kézben volt Leopold Berchtold gróffal az élen (Berchtold magyar földbirtokosként tagja volt a főrendiháznak).

Az osztrákok jegyzékeikben csak a fő kérdésekre összpontosítottak, megemészthető mennyiségű emlékiratot juttattak el a békekonferenciához, megpróbálták a nagyhatalmak fejével gondolkodni, egyfajta osztrák *Erfüllungspolitik* keretében a politikai célszerűséget a jogi-történeti érvek elé helyezni, és általában nem léptek fel megvalósíthatatlan kívánságokkal sem.⁶⁰ A június 20-án megkapott békefeltételek ismeretében lemondtak a csehszlovák területekről és az Anschluss követeléséről is.⁶¹

Az Anschluss-párti és Dél-Tirol kérdésében hajthatatlan Otto Bauer külügyi államtitkár 1919 júliusában benyújtotta lemondását. Januári összefoglalójában még azt állította, hogy az Anschluss megtiltása egyik győztes hatalomnak sem állhat érdekében, május elején viszont ismertté vált a német békeszerződés tervezete, amely a csatlakozás burkolt tilalmát tartalmazta. Júniusban már úgy fogalmazott Bauer, hogy a szövetséges hatalmak olyan feltételekhez kötik az Anschluss, melyek a közeljövőben nem lesznek teljesíthetőek, július elején egyik levelében pedig azt írta, hogy a saint-germaini béke megkötéséig „*hivatalosan bizonyára egyáltalán nem lehet beszélni az Anschlussról*”.⁶² Az osztrák diplomácia vezetője lépésével belátta, hogy az adott helyzetben személye csak tehertétel az állam számára.

Kormányváltás ugyanakkor a békekötés időszakában nem volt Ausztriában. Renner kezdettől fogva meg volt győződve arról, hogy „*a polgárság, a parasztság és a munkásság koalíciója*” az egyetlen garancia az anarchia elkerülésére és a katasztrófából való kilábalásra.⁶³ A békeszerződés tervezetének ismeretében Renner – aki az elutazása előtt még úgy fogalmazott, hogy a „*csillagokból is lehozzák az Anschluss*”⁶⁴ – háromnapos általános gyász elrendelését javasolta a kormánynak.⁶⁵ Franz Klein később „*Caesar supra grammaticos*”-nak (szellemi despotizmusnak) minősítette a „*párizsi boszorkánykonyhában*” kifőzött békefeltételeket.⁶⁶ Ezek azonban üres frázisok voltak csupán, egyfajta verbális radikalizmus termékei. Néhány nap múlva, május 19-én Renner már arról tájékoztatta táviratában Otto Bauert, hogy a nagyhatalmak, „*sem az Anschluss, sem a dunai konföderációt*” nem támogatják.⁶⁷

60 Ezeknek a jellemzőknek pontosan az ellenkezőjét vetette a trianoni magyar béke delegáció szemére Gratz Gusztáv. Gratz, 1935. 304–307.

61 Ugyanakkor százoldalas elaborátumukban minden részletkérdésre kitértek. Fellner, 1994. 297.

62 Kerekes, 1979. 45.

63 Jochum, 1983. 14.

64 Uo. 20.

65 Pozsonyi, 1996. 308.

66 Klein, 1920. 12. A mondás eredeti formája *Caesar non supra grammaticos* (A császár nem áll a nyelvtudósok fölött). Zsigmond német-római császár használta állítólag a semlegesnemű schisma szót femininumként, és miután az egyik érsek ezt kifogásolta, az uralkodó saját tekintélyére hivatkozva kitarított a „nyelvújítás” mellett.

67 Kerekes, 1979. 43.

„L’Autriche, c’est ce qui reste”⁶⁸

Ausztriának szabályos harcot kellett vívnia állami területéért.⁶⁹ A határokat ugyanis nagyrészt nem Párizsban jelölték ki, hanem a függetlenné vált államok önhatalmú katonai lépései teremtettek kész helyzetet. Érdekes módon egyedül a karintiai és burgenlandi kérdés dőlt el tárgyalóasztalnál.

Ausztria október 27-én már elismerte hadviselő félként Csehszlovákiát, majd ugyanígy tett az új Államtanács is három nappal később – *explicit* módon elfogadva a csehszlovák állam függetlenségét.⁷⁰ Az instrukciók között hangsúlyos szerepet kap a cseh és morva területekhez való ragaszkodás – a vezető politikusok és a kulturális élet szereplőinek jelentős része ugyanis onnan származott – gyengítve az osztrák tárgyalási pozíciót más határkérdésekben. Német-Csehország és a Szudéta-vidék már október 29–30-án csatlakozott Német-Ausztriához, azonban az enklávék, a német nyelvszigetek ügye már ekkor eldőlt. Ausztria nem tárgyalt a csehekkel, erejéből meddő tiltakozásokra futotta csak. Holott a béke-delegáció számára készült instrukciók között ez a kérdés három gépelt oldalt tett ki,⁷¹ szemben a Dél-Tirolnak szentelt egy oldallal, Karintia és Stájerország vitatott területeit pedig csak néhány mondatban említik.⁷² A cseh-, morvaországi és sziléziai zárt német terület problémáját külön,⁷³ az összes többi területi kérdést egy közös jegyzékben válaszolta meg az osztrák delegáció.⁷⁴

A történelmi határookra hivatkozva tehát több mint hárommillió szudétanémettől megtagadták az önrendelkezési jog gyakorlását, ugyanakkor a közlekedési összeköttetésre való tekintettel és „nemzetiségi okokból” csatoltak el Ausztriától területeket. A csehek hivatkozása Közép-Európa stabilitására nagyobb súllyal esett latba, mint az osztrák érvek, autonómia-, illetve más igények. A csehszlovák csapatok ellenállás nélkül vonultak be a cseh–morva német területekre. Ausztria 1919. március 12-én törvényt hozott az elfoglalt németlakta területekről. Mégis itt fújtvisszavonulót először az osztrák állam, talán a szokásosnak mondott osztrák axióma, a korábban említett *quieta non movere* miatt. A saint-germaini békeszerződés aláírásának napján a szövetséges hatalmak Csehszlovákiával is aláírtak egy megállapodást a Monarchia felbomlásából adódó gazdasági kérdésekről, az új állam kisebbségvédelmi kötelezettségeiről, illetve az állam polgárainak teljes jogegyen-

68 A Clemenceau-nak tulajdonított mondás valójában soha nem hangzott el a francia miniszterelnök szájából. Vö.: Zollinger, 2008. 621–632.

69 A köztársaság kezdeti időszakához ld.: Zöllner, 1998. 371–378., illetve Kerekes, 1984. 9–49.

70 Fellner, 1994. 286.

71 Az osztrák béke-delegáció tevékenységéhez ld.: *Bericht*, 1919.

72 Goldinger–Binder, 1992. 46–47.

73 Note über Deutschböhmen, Sudetenland und die Neutralisation des Beckens von Ostrau. *Bericht*, 1919. Bd. I. 88–102.

74 Note über die Grenzen Deutschösterreichs. Uo. Bd. I. 135–163.

lőségéről.⁷⁵ 1921 decemberében a lanai egyezményben Ausztria – négy évvel a locarnói egyezmény előtt – garantálta a Csehszlovák Köztársaság határait.⁷⁶

Dél-Tirol 230 ezer németajkúval olasz fennhatóság alá került. Az Anschluss osztrák követelése növelte az olaszok félelmeit, akik tulajdonképpen akkor kapták meg a Brenner-határt, amikor Ausztria hivatalosan már lemondott a csatlakozási szándékáról, tehát az új határ egy már nem létező veszélyre reagált. A kezdettől fogva tartományi önállóságukat hangsúlyozó, semleges szabadállamot létrehozó, a németek és a svájciak felé kacsingató tiroli politikusok szerencsétlen magatartása, valamint a csalódott olaszok kárptólásának 1917 óta közismert nagyhatalmi szándéka nem tette lehetővé az igazságos nyelvi-politikai határok meghúzását, az osztrák javaslatok⁷⁷ figyelembevételét. Olaszország csupán egy hozzá ellenszenvvel viszonyuló határcsíkot nyert, Tirol kettészakadt. A békeszerződés elfogadásáról szóló parlamenti szavazáson nem vettek részt a tiroli képviselők. Ugyanakkor csak itt nem fogadtak el kisebbségvédelmi előírásokat.

Karintiában a Sherman Miles alezredes vezette amerikai tényfeltáró delegáció szót emelt a tartomány megosztása ellen, és az ősellenség olaszok is az osztrákok mellé álltak.⁷⁸ A béketárgyalások kezdete előtt újabb tűzfészekről tartó és számtalan tiltakozó jegyzékkel operáló bécsi kormány tanácsa ellenére, de fegyvereinek igénybevételével az ellenállás, önkéntes fegyveres szabadcsapatok bevetése mellett döntöttek. Végül a 69%-os szlovén többségű népszavazási zóna 59%-os többséggel Ausztria mellett döntött. A szlovénoknak tett ígéreteket sokáig nem váltották be,⁷⁹ a kisebbségi kérdés rendezése majdnem egy évszázadot váratott magára (2011 áprilisában született megállapodás Klagenfurtban a nyelvi jogok részletes szabályozása tárgyában). Ausztria ugyanis a többi utódállamhoz hasonlóan nem vált „nemzetállammá”. Az öntudatos Karintia és a bizonytalan Bécs ellentétét később azzal próbálták feloldani, hogy a népszavazás napja, október 10. német nemzeti emléknapra vált.⁸⁰

Burgenland⁸¹ német többségű településeire igényt tartott a november 12-i proklamáció, ugyanakkor tíz nappal később megelégedtek Károlyi Mihály kormányának autonómiaígéreteivel, bár azt rögzítették, hogy e német települési területek „földrajzilag, gazdaságilag és nemzetileg Ausztriához tartoznak”, és ezért a béketárgyalásokon önrendelkezésükhöz fognak ragaszkodni.⁸² Nem szerepelt a kérdés a

75 Fellner, 1994. 300–301. A saint-germaini békeszerződés 62–69. cikkei írták elő a teljes állampolgári jogegyenlőséget Ausztria jövőbeli polgárai számára, de a kisebbségek védelmét az 51. cikkben Jugoszláviával, az 57.-ben Csehszlovákiával, a 60.-ban Romániával is elfogadtatták.

76 Stehler, 2004. 357.

77 Az államjogilag és gazdaságilag Ausztriánál maradó Dél-Tirol katonai semlegesítése, olasz helyőrségi egységek állomásoztatása osztrák felségjog alatt, önálló, az olasz annexiótól így talán megmenekülő Tirol, osztrák-dél-tiroli vám- és gazdasági közösség. Fellner–Maschl, 1977. 38–41.

78 Goldinger–Binder, 1992. 58.

79 Vocelka, 2006. 111.

80 Goldinger–Binder, 1992. 61.

81 A nyugat-magyarországi kérdés vizsgálatához és a soproni népszavazáshoz ld.: Fiziker, 2011/b.

82 Staatserklärung vom 22. November 1918. über Umfang, Grenzen und Beziehungen des Staatsgebietes von Deutschösterreich. In: *Staatsgesetzblatt für den Staat Deutschösterreich*, Nr. 41/1918. Idézi: Pozsonyi, 1996. 297.

békeszerződés első tervezetében sem, az osztrák delegáció sajnálkozott az „*elbátortalanító hallgatás*” miatt. Osztrák források és Gratz Gusztáv exkülgügyminiszter is azt valószínűsítik,⁸³ hogy a csehszlovák delegáció korridorterve adta meg a lökést a kérdés felvetéséhez. Mivel ezt a nagyhatalmak elvetették, a szintén tiltakozó Renner elérkezettnek látta az időt a probléma felvetésére. A nyugati hatalmak nem akarták, hogy Ausztria is Magyarország sorsára jusson.

Otto Bauer lemondásával párhuzamosan a második tervezetben Nyugat-Magyarország német területeit, mintegy 4500 km²-t, 350 ezer lakossal és három várossal (Ruszt, Kismarton és Sopron) népszavazás nélkül Ausztriához ítélték, sőt Thomas Cunningham brit ezredes többször is biztatta az osztrákokat a terület katonai megszállására.⁸⁴ A területi döntéssel az egyik vesztes országot gyarapították a másik kárára, mert Ausztriát kárpótolni akarták az Anschluss tilalmáért, és végleg le akarták söpörni az asztról a szláv korridor tervét. Emellett a tanácskormány rövid fennállása csupán adalék volt a játszmában. A népszavazás gondolata többek között azért került a nagyhatalmak látókörébe, mert Ausztriát a francia külügy a túlzott Anschluss-agitáció miatt büntetni akarta. Az Anschluss hosszú távú stratégiai cél maradt, azonban – amint láttuk – a béketárgyalások korai szakaszában egyértelműen kiderült, hogy a létfontosságú kölcsönökhöz csak egy önálló, bár magát Német-Ausztriának nevező állam juthat hozzá.⁸⁵

A kérdés végleges rendezését addig jegelték, amíg le nem csillapodott – legalábbis a felszínen – 1918–1919 Anschluss-eufóriája. Ezért meg sem válaszolták a magyar ellenlépések miatt többször is tiltakozó osztrák jegyzékeket. Saint-Germain után Magyarország – saját békeszerződés híján – továbbra is ragaszkodott a vitatott területhez. Renner Prágában és Rómában próbálta elérni a *res iudicata*⁸⁶ rendezését. Richard Weiskirchner bécsi polgármester, majd nemzetgyűlési elnök budapesti tárgyalásain már felmerült egy osztrák–magyar egyezmény lehetősége, de Ausztria csak néhány falu átadásába ment volna bele, így nem jött létre megállapodás.

A népszavazáson a községekben (nyolc falu közül ötben) Ausztria kapott 54,6%-os többséget. Ettől függetlenül ezeken a településeken is áll a magyar kormány által 2001-ben adományozott emlékmű. Egy új Elzász-Lotaringiát hoztak létre a két állam viszonyában, korabeli vélemény szerint ez a terület nem jelentett mást Ausztria számára, mint az egykori, amúgy is kellően megalázott szövetséges további megcsonkítását. Szerencsére a kétoldalú tárgyalások során mindkét fél hajlott az ésszerű kompromisszumra, ezért ez az epizód nem terhelte meg hosszú távon a két ország, *Rumpfoesterreich* és Csonka-Magyarország kapcsolatát. Történt ez annak ellenére, hogy Ausztriában 1921. január 25-én a Burgenland helyzetéről rendelkező törvény 1. paragrafusában kimondta, hogy „*Burgenland tartományi fővárosa Sopron*”. Végül az I. világháború után meghúzottak közül a legidőtállóbb határ

83 Gratz, 1935. 292.

84 A Nyugat-Magyaroszágról szóló döntés 1919. július 10–11-én született Párizsban. Goldinger-Binder, 1992. 65.

85 Találón írta a *Le Temps*, egy svájci francia nyelvű napilap, hogy Ausztria szíve nem lehet Németországnál, ha a gyomra az antantnál van. Stehler, 2004. 343.

86 Gratz, 1935. 309.

ebben a térségben jött létre.⁸⁷ Gazdaságilag jelentős területgyarapodást eredményezett Burgenland elcsatolása, ami bőven kárpótolta Ausztriát a délszlávokkal szembeni veszteségeikért.

Ugyanakkor – ha érdekei ezt kívánták – Ausztria is túltette magát az önrendelkezési jog elvén. Vorarlberg ideiglenesen csatlakozott a köztársasághoz, majd egy nem hivatalos népszavazáson a lakosság 80%-a voksolt a szilárd gazdasággal és szövetséges alkotmánnyal bíró Svájc-hoz való csatlakozás mellett (a maradék 20% meg Németországot választotta volna...). Saint-Germainben a kérdés háttérbe szorult, és az osztrák kormány is félt attól, hogy Vorarlberg kilépése lavinát indíthat el. Bár a vorarlbergiek Clemenceau-hoz is fordultak, a békeszerződés egyetlen szóval sem említi az időközben jelentőségét veszített problémát.⁸⁸

Anschluss-tilalom, háborús felelősség, jóvátétel

Az osztrák külpolitika központi eleme és a béketárgyalás legfontosabb kérdése volt az Anschluss, ugyanakkor osztrák részről tárgyalási alapnak tekintették annak időleges jegelését, Ausztria katonai semlegesítését, illetve a német–osztrák vámuniót is. A szövetségesek 1919. április 22-én döntöttek arról, hogy a német békeszerződésben kötelezik Németországot az osztrák függetlenség elismerésére. Az eredeti (június 2-i, illetve július 20-i) osztrák békefeltételek között nem szerepelt a demokratizálódott Németországhoz való csatlakozás kifejezett tilalma, és ezt az osztrák küldöttség sem hangsúlyozta különösebben. Augusztus végén azonban a franciák – a békeszerződéssel ellentétesnek tartva a weimari alkotmány 61. pontját, amely Ausztriának tanácskozó jogot biztosított a Birodalmi Tanácsban a Német Birodalomhoz történő csatlakozásáig – meghúzták a vészhangot. A Rajna jobb partjának megszállásával fenyegetőzve töröltették az alkotmány erre vonatkozó passzusát.⁸⁹

Végül az osztrák békeszerződés 88. cikkelye furcsa körülírást tartalmazott, mely formailag megfelelt az önrendelkezési elvnek, hiszen a későbbiekre nem zárta ki a Népszövetség engedélyét. Ugyanakkor az osztrákok az Anschluss *„organikus fejlődés útján”* kívánták tető alá hozni, a teljes gazdasági összefonódás után, *„ahogy a tojás héját a csirke könnyen áttöri...”*⁹⁰ 1920. október 1-jén Sepp Straffner nagynémet képviselő javaslatára felszólították a kormányt, hogy hat hónapon belül rendezzen népszavazást a Német Birodalomhoz való csatlakozás tárgyában; a né-

87 Ld.: Fiziker, 2012.

88 Olyannyira, hogy Otto Ender tartományfőnök később osztrák kancellár lett. Említést érdemel még Liechtenstein is. A nagyhercegség – melyet 1919-ig vámunió kötött össze Ausztriával – 1923-ban Svájjal lépett vámszövetségre.

89 Clemenceau Arthur James Balfour brit külügyminiszterre akarta bízni a jegyzék megfogalmazását, mert ő „mérsékelt ember”, utóbbi azonban francia kollégájára, Philippe Berthelot-ra hagyta az ügy elintézését, mert ő „éppenséggel nem mérsékelt ember”. Goldinger-Binder, 1992. 76.

90 Hauser prelátus, felső-ausztriai tartományfőnök véleményét idézi: Kerekes, 1984. 77.

metpárti egyetemek mellett Tirol,⁹¹ majd Salzburg is népszavazást tartott a kérdésről. Az antant tiltakozására a stájer népszavazást már sikerült leállítani, de Michael Mayr kormánya megbukott. Ausztria nem ringathatta magát tovább semmiféle illúzióban, a következő kormányban a nagynémeteknek is volt képviselőjük, akik még a genfi jegyzőkönyv elfogadását is megszavazták.

A 88. cikkely egyébként a trianoni békeszerződés 73. cikkelyének felel meg inkább, semmint a versailles-i 80. cikkelyének:⁹² „Magyarország (Ausztria) nem mondhat le függetlenségéről, csak a Nemzetek Szövetsége Tanácsának beleegyezésével. Következésképpen Magyarország (Ausztria) kötelezi magát, hogy az említett Tanács beleegyezésének esetét kivéve, tartózkodni fog minden oly természetű cselekedettől, amely közvetlenül vagy közvetve és bármely módon, főként – addig, amíg a Nemzetek Szövetségébe tagként fel nem veszik – valamely más hatalom ügyeiben való részvétel útján, függetlenségét veszélyeztethetné.” Ez a paragrafus nem csupán az anschlusszal helyezkedik szembe, hanem Közép-Európa új rendjének mindenféle megváltoztatását tilalmazza,⁹³ illetve az új államrendszer elfogadását kényszeríti rá a legyőzöttekre. A kiemelt részt legtöbbször kifelejtik az idézetből, holott időben is behatárolja a feltételes tilalmat. Az osztrák konzervatív politikai elit egy része kifejezetten fogékony volt az ilyen megfogalmazásokra. Ha azzal szembesültek, hogy egy adott külpolitikai elképzelés „pillanatnyilag kizárt”, az összetételből az első szóra helyezték a hangsúlyt.

A versailles-i szerződés 80. cikke ugyan ténylegesen megnevezi Ausztriát, de ugyanez történt Csehszlovákia (81. cikk), Lengyelország (87. cikk) és a világháború kitörésekor az egykori Orosz Birodalomhoz tartozott területek függetlensége (116. cikk) esetében is.⁹⁴ A békeszerződés legtöbb rendelkezése nem a legyőzött ellenség kötelezettségeit sorolja, hanem az új európai rend elfogadásának kötelezettségét írja elő. Nem használja például a területek elcsatolása kifejezést sem. A *Republik Deutschösterreich Republik Österreich* lett – a jogfolytonosság hangsúlyozása a szövetségesek részéről a jogi (az okozott károkért és rombolásokért, és nem a háborúért való)⁹⁵ felelősség ráruházását is igazolta (versailles-i szerződés: 231., saint-germaini: 177. cikkely).

Renner 1919 decemberében már azzal fenyegetőzött Párizsban, hogy segítség hiányában a kormány lemond, és nincs, aki a helyébe lépne. 1922-ben Ignaz Seipel is azt a taktikát választotta, hogy a további esetleges fejleményekért, „az egyik legrégebbi civilizációs központ összeomlásáért Európa szívében”⁹⁶ a győztes hatalmakra hárította felelősséget, miközben arról próbálta meggyőzni őket, hogy

91 Tirolban a szavazatok 98,5%-a támogatta az anschluss. Kufsteinnél, Scharnitznál (és később Salzburgnál) azonnal el is távolították a határsorompókat (1938. április 5-én Innsbruckban Hitlernek átnyújtották a népszavazás dokumentumait).

92 Fellner, 1994. 295–296.

93 Azaz az anschluss tilalma mellett a dunai konföderáció adott helyzetben történő elutasítását is magában foglalta.

94 Fellner, 1994. 296.

95 Renner a békekonferencia előtt elmondott beszédében így fogalmazott: „Nem tagadható az Osztrák-Magyar Monarchia háborús felelőssége”. *Bericht*, 1919. Bd. I. 41.

96 Steininger, 1997. 110–111.

az „életképtelen”, de életre ítélt Ausztria fennmaradása nemzetközi szükségszerűség. Az érvelés hatott, a Népszövetség 650 millió aranykoronás hitelének ára az anchluss húszéves tilalma volt.

Ausztria sorsa nem csupán Párizsban dőlt el. Az élelmiszerkölcsonök biztosítékairól, a pénzügyi és gazdasági kérdésekről a béketárgyalásokkal párhuzamosan folytak megbeszélések a nagyhatalmak, Bécs, illetve az utódállamok között. Az élelmiszer-szállítványok és a kölcsönök ügyét rendszerint politikai feltételekhez kötötték. Az osztrák jóvátétel pontos összegét nem határozták meg, a genfi jegyzőkönyvben pedig azt mondták ki, hogy a kölcsönök előnyt élveznek a jóvátételi fizetések előtt. Az osztrák jóvátételi szállításokat Sir William Goode pénzügyi tanácsadónak kellett volna felügyelni. Heinrich Drimmel írja, hogy Goode bal kezével hiteleket hozott, a jobb kezével azonban a jóvátételt kellett volna elfogadnia. Osztrák tárgyalópartnere meg is jegyezte: *„Milyen kár, hogy Ön nem kétbalkezes.”*⁹⁷ Ausztria 1929-ben, a hágai konferencián nyerte vissza pénzügyi függetlenségét. A népszövetségi kölcsönt 1943-ig, a segélykölcsönt 1968-ig kellett (volna) visszafizetni. Az osztrák jóvátétel története lezárult – a tulajdonképpen pontos összeg meghatározása és fizetése nélkül.⁹⁸

Fejtő Ferenc szerint Ausztriának *„meg kellett elégednie azzal a ráerőszakolt szerencséjével, hogy köztársasággá alakulhatott át.”*⁹⁹ *„Az állam, amelyet senki sem akart”*¹⁰⁰ mégis legenda. Otto Bauer maga is elismerte később, hogy a heves ellenpropaganda miatt nem mertek népszavazást kiírni az anchlussról.¹⁰¹ *„Königgrätz unokáinak”*¹⁰² a viszonya nem volt felhőtlen. Németország az I. világháborús „szövetség” után nem élvezett túlzottan nagy támogatást sem a katonák, sem a polgárság körében.¹⁰³ A 381 cikkelyt magában foglaló békeszerződés aláírásához a nemzetgyűlés 97:23 arányban adta a beleegyezését, bár azt *„nemzeti szempontból igazságtalannak, politikailag végzetesnek és gazdaságilag végrehajthatatlannak”* tartotta.¹⁰⁴ Az aláíró nem egy alacsonyabb rangú, a politikából ezután rögtön távozó megbízott, hanem a békedelegáció vezetője, Karl Renner kancellár volt, vállalva mindennek a politikai felelősségét.¹⁰⁵

A békeszerződést 1920. július 16-án ratifikálták. Augusztus 22-én került sor első ízben a Salzburgi Ünnepi Játékokra, az egykori Habsburg Monarchia utódállama kulturális értelemben is magára talált, előremenekült a múltjába. Október 1-jén elfogadták az új alkotmányt. Ausztriát 1920. december 15-én vették fel a Népszövetségbe. 1921 októberében ratifikálta az Egyesült Államok azt a szerződést, ame-

97 Drimmel, 1985. 267–268.

98 Kiss, 1996. 358.

99 Fejtő, 1990. 353.

100 Vö. Andics, 1963.

101 Wagner, W. J., 1995. 200.

102 Schuschnigg, 1969. 325.

103 Ehhez ld.: Németh, 2009. 243–251., 306–311.

104 *Stenographische Protokolle*, 1919. 770–771.

105 Ezzel szemben Magyarországon tulajdonképpen a szerződés aláírására külön kormányt és két megbízottat nevezett ki Horthy (Benárd Ágost és Drasche-Lázár Alfréd a két kiszemelt), akiknek a neve máig szitokszóként él a köztudatban.

lyet Arthur H. Frazier és Johannes Schober írt alá a hadiállapot megszüntetéséről és a még függőben lévő kérdések rendezéséről.¹⁰⁶

*

Ausztria sokáig minden baját, az első köztársaság nehézségeit a saint-germaini békeszerződéssel, annak gazdasági-politikai-pszichológiai következményeivel magyarázta. Holott történelmi távlatból nézve a máig működő második köztársaság 1945-ben sokkal rosszabb feltételekkel indult. Miután „az »osztrák tyúk« beleesett a német leveses fazékba”,¹⁰⁷ Ausztria a II. világháború kitörésekor független államként már nem létezett, nem üzent hadat, így békét sem lehetett kötni vele. A probléma megoldásához a megszálló nagyhatalmak az 1919-ben elvetett Hans Kelsen-féle javaslatához tértek vissza, amely szerint az Osztrák Köztársaság nem tekinthető a Monarchia jogutódjának, ezért békeszerződés helyett államszerződést kell kötni vele. A megszállási státusz államszerződéssel való felváltását a hidegháború erőterében számos tényező késleltette, végül Ausztria 1955-ben a semlegesség eszközeivel megvásárolta saját függetlenségét. Ausztria „*annus mirabilis*”-a azzal ért véget, hogy az ország december 14-én az ENSZ tagja lett.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Bericht

1919 *Bericht über die Tätigkeit der deutschösterreichischen Friedensdelegation in Saint-Germain-en-Laye*. Wien, 1919. 3 Bde.

Haas

1992 *Európáért. Haas György beszélgetései Dr. Habsburg Ottóval*. Békéscsaba, 1992.

Fellner–Maschl

1977 *Saint-Germain, im Sommer 1919. Die Briefe Franz Kleins aus der Zeit seiner Mitwirkung in der österreichischen Friedensdelegation. Mai-August 1919*. Hrsg.: Fellner, Fritz–Maschl, Heidrun. Salzburg, 1977.

Löwenthal

1985 Löwenthal, Max: *Doppeladler und Hakenkreuz. Erlebnisse eines österreichischen Diplomaten*. Innsbruck, 1985.

NWT

Neues Wiener Tagesblatt

Schuschnigg

1969 Schuschnigg, Kurt: *Im Kampf gegen Hitler. Die Überwindung der Anschlußidee*. Wien, 1969.

---

106 Fellner, 1994. 304.

107 Löwenthal, 1985. 149.

Stenographische Protokolle

1919 *Stenographische Protokolle über die Sitzungen der Konstituierenden Nationalversammlung der Republik Österreich, 1919.* Wien, 1919. Bd. I.

2. Szakirodalom

Andics

1963 Andics, Hellmut: *Der Staat, den keiner wollte. Österreich, 1918–1938.* Wien, 1963.

1968 Andics, Hellmut: *50 Jahre unseres Lebens. Österreichs Schicksal seit 1918.* Wien–München–Zürich, 1968.

Benedikt

1954 *Geschichte der Republik Österreich.* Hrsg.: Benedikt, Heinrich. Wien, 1954.

Bibó

1986 Bibó István: Az európai egyensúlyról és békéről. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok. I. köt. 1935–1944.* Bp., 1986. 295–603.

Bocca

1961 Bocca, Geoffrey: *Könige mit und ohne Thron. Europäische Monarchen im XX. Jahrhundert.* München, 1961.

Brook-Shepherd

1991 Brook-Shepherd, Gordon: *Zita. Die letzte Kaiserin.* Wien, 1991.

Drimmel

1985 Drimmel, Heinrich: *Vom Umsturz zum Bürgerkrieg. Österreich 1918–1927.* Wien–München, 1985.

Ermacora

1989 Ermacora, Felix: *Der unbewältigte Friede. St. Germain und die Folgen 1919–1989.* Wien, 1989.

Fejtő

1990 Fejtő Ferenc: *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria–Magyarország szétrombolása.* Bp., 1990.

Fellner

1994 Fellner, Fritz: *Vom Dreibund zum Völkerbund. Studien zur Geschichte der internationalen Beziehungen 1882–1919.* München, 1994.

Fiziker

2005 Fiziker, Róbert: Die Donaukonföderationspläne der österreichischen Legitimisten in den 1920er und 1930er Jahren. In: *Der Europa-Gedanke in Ungarn und Deutschland in der Zwischenkriegszeit.* Hrsg.: Duchhardt, Heinz–Németh, István. Mainz am Rhein, 2005. 99–125.

2010 Fiziker Róbert: *Habsburg kontra Hitler. Legitimisták az Anschluss ellen, az önálló Ausztriáért. Az osztrák legitimista mozgalom története, 1918–1945.* Bp., 2010.

2011/a Fiziker Róbert: Egy másik Ausztria. Az osztrák gondolat formálódásának állomásai a lopakodó Anschluss árnyékában (1918–1938). In: *Világtörténet*, 33. (2011) 1–2. sz. 23–37.

2011/b Fiziker Róbert: „Wisst ihr, magyarok maradtunk!” A soproni népszavazás (1921). In: *Ausztria a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „boldogok szigetéig”. Tanulmányok.* Szerk.: Németh István–Fiziker Róbert. Bp., 2011. 426–434.

2012 Fiziker Róbert: „A múltat végképp eltörölni...”? Magyar–osztrák állam-, kormányfői és külügyminiszteri találkozók Sopronban és környékén (1970–1989). In: *Soproni Szemle*, 66. (2012) 2. sz. 130–142.

Gecsényi

2012 Gecsényi Lajos: Régi álmom új köntösben. Osztrák elképzelések Sopron megszerzésére 1945/46-ban. In: *Soproni Szemle*, 66. (2012) 2. sz. 116–129.

Goldinger–Binder

1992 Goldinger, Walter–Binder, Dieter A.: *Geschichte der Republik Österreich 1918–1938*. Wien–München, 1992.

Gratz

1935 Gratz Gusztáv: *Forradalmak kora. Magyarország története, 1918–1920*. Bp., 1935.

Hannak

1966 Hannak, Jacques: *Johannes Schober. Mittelweg in die Katastrophe*. Wien–Frankfurt–Zürich, 1966.

Jochum

1983 Jochum, Manfred: *Die Erste Republik in Dokumenten und Bildern*. Wien, 1983.

Kerekes

1966 Kerekes Lajos: *Ausztria története, 1918–1955*. Bp., 1966.

1979 Kerekes, Lajos: *Von St. Germain bis Genf. Österreich und seine Nachbarn 1918–1922*. Bp., 1979.

1984 Kerekes Lajos: *Ausztria hatvan éve, 1918–1978*. Bp., 1984.

Keynes

1920 Keynes, John Maynard: *A béke gazdasági következményei*. Bp., 1920.

Kindermann

1999 Kindermann, Gottfried-Karl: Konservatives Denken und die Frage der österreichischen Identität in der Ersten Republik. In: *Konservativismus in Österreich. Strömungen, Ideen, Personen und Vereinigungen von den Anfängen bis heute*. Hrsg.: Rill, Robert–Zellenberg, Ulrich E. Graz–Stuttgart, 1999. 213–230.

Kiss

1996 Kiss Szilvia: Az osztrák jóvátétel problematikája 1919–1930. In: *Történelem és nemzet. Tanulmánykötet Galántai József professzor tiszteletére*. Szerk.: Kiss Károly–Lovas Krisztina. Bp., 1996. 333–360.

Klein

1920 Klein, Franz: *Die Revision des Friedensvertrages von St. Germain. Ein Leitfaden für die Aufklärungsarbeit*. Wien–Leipzig–Zürich–Amsterdam, 1920.

Kleinwaechter

1964 Kleinwaechter, Friedrich G.: *Von Schönbrunn bis St. Germain. Die Entstehung der Republik Österreich*. Graz, 1964.

Kriechbaumer

1988 Kriechbaumer, Robert: Regierung und Vaterländische Front. In: *„Anschluss“ 1938. Eine Dokumentation*. Hrsg.: Arnberger, Heinz–Garscha, Winfried R.–Mitterrutzner, Christa. Wien, 1988. 21–26.

Leidinger–Moritz

2008 Leidinger, Hannes–Moritz, Verena: *Die Republik Österreich 1918/2008: Überblick, Zwischenbilanz, Neubewertung*. Wien, 2008.

Lendvai

2007 Lendvai, Paul: *Az osztrák titok. 50 év a hatalom kulisszái mögött.* Bp., 2007.

Menasse

2008 Menasse, Robert: *Ez volt Ausztria. Összegejtött esszék a tulajdonságok nélküli országról.* Bp., 2008.

Meysels

2000 Meysels, Lucian O.: *Die verhinderte Dynastie. Erzherzog Franz Ferdinand und das Haus Hohenberg.* Wien, 2000.

Mollay

1992 Mollay Károly: A soproni népszavazás tanulságai (1921. december 14–1991. december 14.). In: *Soproni Szemle*, 46. (1992) 2. sz. 97–105.

Németh

2009 Németh István: *Hatalmi politika Közép-Európában. Német és osztrák-magyar Közép-Európa tervezés (1871–1918).* Bp., 2009.

Pohl–Vocelka

1995 Pohl, Walter–Vocelka, Karl: *A Habsburgok. Egy európai dinasztia története.* Szerk.: Vacha, Brigitte. Bp., 1995.

Pozsonyi

1996 Pozsonyi Márta: A saint-germaini osztrák békedelegáció és a területi kérdés. In: *Történelem és nemzet. Tanulmánykötet Galántai József professzor tiszteletére.* Szerk.: Kiss Károly–Lovas Krisztina. Bp., 1996. 295–332.

Rennhofer

1978 Rennhofer, Friedrich: *Ignaz Seipel. Mensch und Staatsmann.* Wien–Köln–Graz, 1978.

Russ

1991 Russ, Elke: *Das Problem einer österreichischen Nation und die Frage der wirtschaftlichen Lebensfähigkeit der Ersten Republik im Spiegel zeitgenössischer Politikeraussagen.* Szakdolgozat. 1991.

Schausberger

1986 Schausberger, Norbert: Deutsche Anschlußaspirationen 1918/1919 (bisher wenig beachtete ökonomisch-strategische Aspekte zum November 1918.). In: *Österreich November 1918. Die Entstehung der Ersten Republik. Protokoll des Symposiums in Wien am 24. und 25. Oktober 1978.* Hrsg.: Ackerl, Isabella–Neck, Rudolf. Wien, 1986. 66–100.

Stadler

1966 Stadler, Karl S.: *The Birth of the Austrian Republic, 1918–1921.* Leyden, 1966.

1968 Stadler, Karl S.: *Hypothek auf die Zukunft. Die Entstehung der österreichischen Republik 1918–1921.* Wien–Frankfurt–Zürich, 1968.

Stehler

2004 Stehler György: Az első osztrák köztársaság politikai, gazdasági orientációs kísérletei, 1918–1922. In: *Öt kontinens*, 2. (2004) 337–358.

Steininger

1997 Steininger, Rolf: 12. November 1918 bis 13. März 1938. Stationen auf dem Weg zum „Anschluss“. In: *Österreich im 20. Jahrhundert. Von der Monarchie bis zum Zweiten Weltkrieg.* Hrsg.: Steininger, Rolf–Gehler, Michael. Wien–Köln–Weimar, 1997. 99–151.

Suppan

1995 Suppan, Arnold: Mitteleuropa-Konzeptionen zwischen Restauration und Anschluss. In: *Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Hrsg.: Plaschka, Richard G.-Haselsteiner, Horst-Suppan, Arnold-Drabek, Anna M.-Zaar, Brigitta. Wien, 1995. 171–197.

Vocelka

2006 Vocelka, Karl: *Ausztria története*. Bp., 2006.

Wagner, Fr.

1956 Wagner, Friedrich: *Der österreichische Legitimismus 1918–1939. Seine Politik und Publizistik*. Doktori disszertáció. 1956.

Wagner, W. J.

1995 Wagner, Wilhelm J.: *Der große Bildatlas zur Geschichte Österreichs*. Wien, 1995.

Zollinger

2008 Zollinger, Manfred: „L’Autriche, c’est moi”? Georges Clemenceau, das neue Österreich und das Werden eines Mythos. In: *Österreich. 90 Jahre Republik. Beitragsband der Ausstellung im Parlament*. Hrsg.: Karner, Stefan-Mikoletzky, Lorenz. Innsbruck-Wien-Bozen, 2008. 621–632.

Zöllner

1998 Zöllner, Erich: *Ausztria története*. Bp., 1998.

RÓBERT FIZIKER

THE AUSTRIAN TRIANON

THE PEACE TREATY OF ST. GERMAIN

Although in the post-1918 history of Austria the question of Anschluss was continually on agenda, a significant part of the Austrian political and cultural elite gradually accepted their new country, which grew less than Hungary after Trianon. By resurrecting a modernized version of the Austrian idea, they tried to establish a German-Austrian, or Austrian state as the bulk of a new Central European order. The study focuses on the Austrian conception of the Monarchy’s break-up, and shows the efforts made by the new Austrian diplomacy to promote cooperation among the Danube peoples beside the perspective of Anschluss, regarded as a mere economic necessity. Finally, bowing to the great powers’ will and following some early Erfüllungspolitik, made considerable efforts to make the population accept the small nation status, by placing the political-economic subservience ahead of any juridical and historical argument. Although the allegedly punitive Peace Treaty had forbidden the Anschluss, Austria’s war responsibility was not proclaimed. Austria did not pay any reparations and even achieved some territorial gains at the negotiators’ table.